
UDK: 29:929.7 (497.6) "04/14"

94 (497.6) "04/14"

Izvorni znanstveni članak

Primljen 14. V. 2016.

IVANA JURČEVIĆ

Filozofski fakultet u Osijeku

jurcevicivana9@gmail.com

SREDNJOVJEKOVNI ODNOSI CRKVE PREMA PLEMSTVU U BOSNI, POSEBAN OSVRT NA OBITELJ PAVLOVIĆ

Sažetak

Područja srednje i istočne Bosne, kojim su krajem 14. i u prvoj polovini 15. stoljeća gospodarili Pavlovići, osnovno obilježje vjerske pripadnosti bilo je krstjanstvo i pripadnost Crkvi bosanskoj. Gotovo svi članovi ove obitelji bili su pripadnici Crkve bosanske osim, privremeno i kratkotrajno, vojvode Ivaniša Pavlovića. Tako su pripadnici Crkve bosanske bili knez Pavao Radinović, njegovi sinovi vojvode Petar i Radoslav Pavlović, kao i sinovi Radoslava Pavlovića, vojvoda Ivaniš i knezovi Nikola i Petar Pavlović.

Članovi Crkve bosanske imali su vrlo važnu ulogu na dvoru obitelji Pavlović, najprije kneza Pavla i kasnije njegovih sinova, vojvoda Petra i Radoslava, te Radoslavovih sinova vojvode Ivaniša Pavlovića i knezova Nikole i Petra Pavlovića. Uloga i djelovanje krstjana Crkve bosanske osjetno se povećala dolaskom vojvode Radoslava Pavlovića na čelo obitelji. Pojavljivanje članova Crkve bosanske vezano je gotovo uvijek uz promjene političkih odnosa u Bosni, kao i šire, u odnosima Bosne i Dubrovnika. Brojne su njihove posredničke misije u odnosima s Dubrovčanima, posebice one vezane uz pregovore oko prodaje Radoslavova dijela Konavala i završetka Konavoskoga rata.

Ključne riječi: krstjani, Crkva bosanska, zemlja Pavlovića, Dubrovčani

Uvod

Od izvora koji pružaju svjedočanstva o Crkvi bosanskoj i vezama s bosanskim vladarima i oblasnim gospodarima, time i s Pavlovićima, posebice Radoslavom Pavlovićem, veliku vrijednost imaju bosanska i dubrovačka diplomatska građa. Ta je građa brojnija za razdoblje 15. stoljeća, nego što je to slučaj za prethodno razdoblje. Ona sadrži najviše podataka koji govore o ulozi pripadnika Crkve bosanske u javnome i političkome životu te obavijesti koje se tiču njezina ustroja. U domaća vrela ulaze diplomatske isprave bosanskih vladara i velikaša te prateća dokumentacija nastala u Dubrovniku. Dopisivanje istaknutih bosanskih velikaša sadrži vrijedne podatke o krstjanima i njihovim vezama i djelovanju u službi oblasnih gospodara. Vojvoda Radoslav Pavlović se za obavljanje različitih poslova koristio uslugama krstjana koje je kao poslanike često slao u Dubrovnik. Sačuvano je pet njegovih isprava u kojima se u različitim prilikama poimence spominju krstjani Vlatko Tumurlić, Radin Butković, Radašin Vukšić i Radovac krstjanin.¹ Najveći broj srednjovjekovnih bosanskih i humskih isprava pisanih ćirilicom objavio je Lj. Stojanović u svojoj diplomatskoj zbirci u dva dijela.² Zbirku srednjovjekovnih bosanskih i humskih isprava u Dubrovniku, ograničivši se na povelje i pisma, objavio je i M. Brković.³ Ćiriliska je građa, očuvana u Dubrovačkome arhivu, objavljena i u zbirkama F. Miklošića i M. Pucića.⁴ Dubrovački izvorni materijal na latinskome i talijanskome

-
- 1 Usp. LJUBOMIR STOJANOVIĆ (ur.), *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, Srpska kraljevska akademija, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje, Spomenici na srpskom jeziku, knj. XIX, Beograd – Sremski Karlovci, 1929., str. 567. – 568., 585. – 591., 617. – 627., 635. – 641.; MILKO BRKOVIĆ (ur.), *Diplomatski zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, Crkva na kamenu, Mostar, 2011., str. 112. – 114., 121. – 124., 140. – 146., 158. – 162.
 - 2 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1; Isti, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, Srpska kraljevska akademija, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje, Spomenici na srpskom jeziku, knj. XXIV, Beograd-Sremski Karlovci, 1934.
 - 3 Usp. M. BRKOVIĆ, *n. dj.*
 - 4 Usp. FRAN MIKLOSICH (ur.), *Monumenta Serbica spectantia historiam, Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Apud Gulielmum Braumuller, (Wien, 1858.), Graz, 1964.; MEDO PUCIĆ (ur.), *Spomenici srbski od 1395. do 1423. to est pisma pisana od Republike Dubrovačke Kraljevima, Despotima, Vojvodama i Knezovima Srbskiem, Bosanskiem, Primorskiem*, I, Knigopečatnaja Knjažestva Srbskog, Beograd, 1858.; II, Društvo srpske slovesnosti, Beograd, 1862.

jeziku upotpunjuje bosansku diplomatsku građu, s kojom je i po postanku u izravnoj vezi. U njemu su, uz ostalo, zabilježeni svi primjeri u kojima su se krstjani i članovi crkvene hijerarhije pojavljivali u službi rusaške gospode, a zahvaljujući dubrovačkim vijestima o njima se može govoriti kao o posrednicima, poslanicima, pregovaračima, jamcima, zagovornicima, čuvarima javnih isprava. Podatci o krstjanima nalaze se u različitim spisima dubrovačke latinske kancelarije u serijama *Lettere di Levante*, *Diversa Cancellariae*, *Lamenta de intus*, *Lamenta de foris*, *Testamenta Notarie*, odlukama Vijeća umoljenih, Velikoga vijeća i Maloga vijeća. Dubrovački su izvori kritički objavljeni u, dosad najpotpunijem, izdanju M. Dinića kao i N. Jorge.⁵ Brojna je literatura koja donosi povijest, podrijetlo, obilježja i značajke same Crkve bosanske.⁶

Prilike u Bosni 15. stoljeća, očitovane kroz proces zatvaranja lokalnih velikaša u granice njihovih zemalja, omogućile su im da se u vjerskim pitanjima samostalno odlučuju za jednu od dvije crkve koje su na području države Kotromanića imale jaka uporišta, Crkvu bosansku i Katoličku crkvu. Od toga izbora znatno je ovisila uloga njihovih predstavnika u javnome životu zemlje u cjelini. Oslanjajući se na objavljenu bosansku izvornu građu,⁷ posebice povelje vojvode Radoslava Pavlovića,⁸ na

5 Usp. MIHAILO DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva, knj. III*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Odeljenje III, knj. 22., Beograd, 1967.; NIKOLA JORGA (ur.), *Notes ex extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV siècle*, II, E. Leroux, Paris, 1899.

6 Usp. PEJO ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2005.; FRANJO ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.; *Isti, Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb, 2003.; FRANJO RAČKI, *Bogumili i patareni*, Golden marketing, Zagreb, 2003.; JAROSLAV ŠIDAK, *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvo*, Liber, Zagreb, 1975.; VASO GLUŠAČ, *Istina o bogumilima*, Istorijaska rasprava, Beograd, 1992.; JOHN FINE, *The Bosnian Church, A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, Columbia University Press, New York – London, 1975.; DOMINIK MANDIĆ, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Croatian Historical Institute, Chicago, 1962.; BOŽIDAR PETRANOVIĆ, *Bogumili. Crkva bosanska i krstjani*, Pečatni Demarki – Ružier, Zadar, 1867. i brojni drugi.

7 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, I/2; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*; F. MIKLOSICH (ur.), *n. dj.*; M. PUCIĆ, *n. dj.*

8 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, str. 567. – 568., 585. – 591., 617. – 627., 635. – 641.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 112. – 114., 121. – 124., 140. – 146., 158. – 162.

dubrovačku diplomatsku građu, kao i prinose mnogih autora,⁹ u radu će se prikazati i objasniti veze Pavlovića s Crkvom bosanskom, odnosno njezinim predstavnicima, kao i kolika je povezanost članova hijerarhije Crkve bosanske i članova obitelji Pavlović. Nastojat će se utvrditi i u kakvim se okolnostima veze ostvaruju kao i u kojim se ulogama predstavnici Crkve bosanske javljaju u službi bosanske velikaške obitelji Pavlović.

1. Prilike u Bosni

Nakon smrti bosanskoga kralja Tvrtka I. Kotromanića 1391. godine u Bosni je uslijedilo razdoblje razjedinjenosti zemlje, slabljenja centralne vlasti i državnoga jedinstva te jačanja moći bosanske vlastele, odnosno oblasnih gospodara.¹⁰

Proces oblikovanja zemalja oblasnih gospodara započinje početkom 15. stoljeća na primjerima vojvode Hrvoja Vukčića, vojvode Sandalja Hranića i kneza Pavla Radenovića.¹¹ Izdvajanje područja pod kontrolom najmoćnijih velikaša, rusaške gospode, teklo je postupno, a uobličavanje njihovih zemalja bilo je gotovo dovršeno do početka druge

9 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*; Isti, „Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403.-1423.)“, *Croatia Christiana Periodica*, god. XIX., (1995.), br. 35., str. 1. - 54.; F. ŠANJEK, *Krstjani u povijesnim vrelima*; Isti, „Bosanski krstjani u drugoj polovici XV. stoljeća“, u: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo 24. i 25. listopada 1978.*, Sarajevo, 1979., str. 30. - 38.; J. FINE, *n. dj.*; ĆIRO TRUHELKA, „Testament gosta Radina. Prinos patarenskom pitanju“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, god. XXIII. (1911.), str. 355. - 375.; JOVAN RADONIĆ, „O knezu Pavlu Radenoviću. Priložak Istoriji Bosne krajem XIV. i početkom XV. veka“, *Letopis Matice srpske*, knj. CCXI. (1902.) sv. 1., str. 39. - 62., knj. CCXI. (1902) sv. 2., str. 34. - 61., ALEKSA IVIĆ, „Radosav Pavlović, veliki vojvoda bosanski“, *Letopis Matice srpske*, knj. CCXLV. (1907). sv. 1., str.1. - 32., knj. CCXLVI. (1907.) sv. 2., str. 24. - 48.

10 Usp. SIMA ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964., str. 177. - 184.; PAVO ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II. Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1981., str. 13. - 47.; Isti, *Povijest BiH do konca XVIII. stoljeća i Povijest Hrvata Bosanske posavine do početka XX. stoljeća*, HKD Napredak, Mostar, 1994., str. 35. - 38.; Isti, „Feudalna hijerarhija i feudalna anarhija u Bosni i Humu u XV. stoljeću“, u: *Spomen-spis. Povodom 90-te obljetnice rođenja fra dr. Ignacija Gavrana*, Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije: Visoko, Zagreb, 2004., str. 517. - 528.; PAVO ANĐELIĆ, „Barones regni i državno vijeće srednjovjekovne Bosne“, *Prilozi*, god. XI. - XII. (1975. - 76.), str. 29. - 48.

11 Usp. J. RADONIĆ, *n. dj.*, sv. 1., str. 39. - 62., sv. 2., str. 34. - 61.

vladavine kralja Ostoje. Tako su se završetkom procesa decentralizacije i dezintegracije srednjovjekovne Bosne i Huma izdvojile tri velikaške obitelji, Hrvatinići, Kosače i Pavlovići, čiji su utemeljitelji bili vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, vojvoda Vlatko Vuković i knez Pavao Radinović. Uspostavljene granice između područja oblasnih gospodara nisu bile čvrste ni stalne, a mijenjale su se ovisno o odnosu snaga oblasnih gospodara, pa i samih političkih prilika u Bosni.¹²

Jezgra posjeda obitelji Pavlović nalazila se u srednjoj i istočnoj Bosni, od Dobruna na istoku do Vrhbosne na zapadu, od Olova na sjeveru do Prače na jugu, a gospodarili su Trebinjem, Vrmom, Bilećom, Fatnicom i dijelom sjeverozapadnoga dijela Konavala u jadranskome zaleđu.¹³

Crkva je bosanska početkom 15. stoljeća sve više širila svoj utjecaj i prostor. Djelovanje Crkve bosanske u 15. stoljeću određeno je političkim okolnostima obilježenim izdvajanjem rusaške gospode i očituje se ulaskom predstavnika Crkve bosanske u njihovu službu. Članovi Crkve bosanske kao savjetnici i diplomati u političkim poslovima postaju dvorjani oblasnim gospodarima. Iz toga je razdoblja sačuvano puno više izvorne građe koja svjedoči o njihovoj ulozi i uključenosti u važne tije-kove bosanskoga javnog, političkog, privrednog, pa i kulturnog života.¹⁴ U tome su razdoblju članove Crkve bosanske sve češće koristili oblasni gospodari, posebice Pavlovići, kao i Kosače i Hrvatinići. I Dubrovčani su uvažavali ulogu i važnost pripadnika Crkve bosanske.

Zbog prilika u zemlji Crkva je bosanska u očima suvremenika bila nezaobilazan i poštovan čimbenik stabilnosti u bosanskoj državi, zaštitnik pravde i zakona, iz čega proizlazi njezin moralni, duhovni i politički autoritet.¹⁵

12 Usp. S. ĆIRKOVIĆ, *Istorija Bosne*, str. 169. – 227., 240. – 250.; Isti, „Rusaška gospoda“, *Istorijski časopis*, god. XXI. (1974.) str. 5. – 17.

13 Usp. J. RADONIĆ, *n. dj.*, sv. 1., str. 43. – 44.; A. IVIĆ, *n. dj.*, sv. 1., str. 8.; S. ĆIRKOVIĆ, *Istorija Bosne*, str. 215.

14 Usp. P. ĆOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 227.

15 Usp. P. ĆOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 128.; Opširnije: S. ĆIRKOVIĆ, „Vjerna služba i vjera gospodska“, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, god. VI. (1962.) str. 101. – 111.

2. Neka obilježja Crkve bosanske

Hijerarhiju Crkve bosanske s njezinim dostojanstvenicima najbolje je oslikao primjer Radina Butkovića, koji je imao određenih promaknuća i napredovanja u vjerskoj službi. Najjasnije i najpotpunije unutrašnje uređenje Crkve bosanske prikazano je u arhivskome dokumentu Dubrovačkoga arhiva, a riječ je o dubrovačkome pismu koje su Dubrovčani uputili 5. listopada 1433. godine sugrađaninu Ivanu Stojkoviću, za vrijeme održavanja Baselskoga sabora. Na saboru se raspravljalo o heretičkim pokretima u Europi, a u te se pokrete ubrajalo i krstjanstvo Crkve bosanske. U pismu je navedena hijerarhija unutar Crkve bosanske, a iz navoda spomenutoga pisma slijedi kako je na njezinu čelu kao poglavar bio djed, a zatim su po stupnju dostojanstva i hijerarhiji slijedili gost, starac i strojnik.¹⁶ Navedena hijerarhijska struktura svojim se položajem, čašću i značenjem izdvojila iz kruga običnih redovnika Crkve bosanske poznatijih kao krstjani, koji čine jezgru cijele sljedbe. Djeda, čelnika Crkve bosanske, okruživao je zbor strojnika koji su činili gosti, oni su zauzimali viši položaj u crkvenoj hijerarhiji, i starci koji su bili niže na ljestvici crkvenih dostojanstvenika. Osnovicu duhovnoga staleža činili su redovnici i redovnice koje domaća izvorna građa naziva krstjani i krstjanice, a gost Radin Buković pravi krstjani i prave krstjanice. Osim časti djeda ostale časti istodobno je imalo više pojedinaca. Osim redovničkoga svećenstva i hijerarhije, Crkva je bosanska imala i mnoštvo vjernika među svim slojevima društva srednjovjekovne Bosne i Huma, na čije je vjersko držanje utjecala vjerska pripadnost samoga vladara i posebice oblasnih gospodara, tijekom 15. stoljeća.¹⁷

U izvorima se jasno uočava razlika između krstjana, kao pripadnika duhovnoga staleža i laika, svjetovnjaka, vjernika Crkve bosanske. Takav je primjer iz 1423. godine kada je polovicom veljače u Dubrovniku

16 Lett. di Lev., vol. XI, fol. 168v, 5. X. 1433., „... primus eorum dicitur died, secundus gost, tercius starac et quartus stroinich“; M. DINIĆ, *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 193.; P. ČOŠKOVIĆ, „O gostima Crkve bosanske“, *Istorijski zbornik*, god. IV. (1983.) str. 7. – 40.; F. ŠANJEK, *Krstjani u povijesnim vrelima*, 33. – 38.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 217. – 442.

17 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 218. – 219., F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, str. 216. – 218.; Isti, *Krstjani u povijesnim vrelima*, 35. – 38.

boravilo poslanstvo vojvode Radoslava Pavlovića, koji je tamo uputio svoje ljude, krstjani Vlatko Tumurlić i Radin Buković te knezovi Budislav i Vukašin.¹⁸ Dubrovčani su takvu pripadnost izaslanika najbolje iskazali riječima „duobus patarenis et duobus laicis“.¹⁹ Podjelu Crkve bosanske na duhovne i svjetovne članove potvrđuju i podatci iz oporuke gosta Radina Butkovića iz 1466. godine. On oporukom ostavlja tristo dukata pripadnicima Crkve bosanske i to redovnicima, redovnicama i vjernicima, tj. „krstjanima koji su prave vjere apostolske, pravim krstjanima i pravim krstjanicama“ i onima koje naziva „mirskim ljudima“, a tristo dukata ostavlja Dubrovčanima.²⁰ Tako se može utvrditi da je Crkva bosanska imala dvije vrste sljedbenika, brojnije mnoštvo činili su vjernici, a njezino poznatije članstvo, krstjani, bili su pripadnici duhovnoga staleža, odnosno redovnici Crkve bosanske.²¹

Pitanje ustroja Crkve bosanske moguće je potpunije pratiti unutar političkih i gospodarskih prilika bosanske države u prvoj polovici 15. stoljeća jer su njezini pripadnici uključeni u važne tijekove bosanskoga javnog, političkog, privrednog pa i kulturnog života, kada se predstavnici Crkve bosanske uključuju u službe oblasnih gospodara čije se zemlje izdvajaju u to vrijeme.²²

3. Članovi Crkve bosanske u službi oblasnih gospodara

Članovi obitelji Pavlović, knez Radin Jablanić, njegov sin knez Pavle Radinović, Pavlovi sinovi, vojvode Petar i Radoslav Pavlović, te Radoslavovi sinovi vojvoda Ivaniš, knez Nikola i Petar Pavlović, bili su

18 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.) *Povelje i pisma*, I/1, str. 583.; F. MIKLOSICH, *n. dj.*, str. 319. – 321.; J. FINE, *n. dj.*, str. 239.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 220.

19 Č. TRUHELKA, „Testament gosta Radina“, str. 358. – 359.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 220. Usp.

20 Usp. M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 203. – 205.; Č. TRUHELKA, „Testament gosta Radina“, str. 371. – 375.; LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/2, str. 153. – 156.; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 178. – 182.; Isti, *Krstjani u povijesnim vrelima*, str. 362. – 367.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 220. – 227.; J. ŠIDAK, *Studije o „Crkvi bosanskoj“*, 170. – 172.

21 Više o organizaciji bosanskih krstjana (krstjanima, starcima, gostima, strojnicima i djedu) u P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 217. – 442.

22 Usp. *isto*, str. 227.

pripadnici Crkve bosanske.²³ Dubrovčani, koji pripadnike Crkve bosanske nazivaju patarenima,²⁴ u svome pismu kralju Sigismundu 1430. godine navode kako u ovim krajevima katolička vjera nema većega neprijatelja od patarena vojvode Radoslava.²⁵ Iste godine, u drugome pismu u obraćanju ugarskome kralju Sigismundu Dubrovčani za Radoslava ponavljaju „najgori pataren, bič katoličke vjere“.²⁶ Dubrovčani upućuju pisma ugarskomu kralju na samome početku Konavoskoga rata²⁷ (1430. – 1433.), sukoba između njih i vojvode Radoslava Pavlovića. Rat je uslijedio nakon Radoslavova nepoštivanja ugovora o prodaji svoga dijela Konavala Dubrovčanima kao i zadavanja niza problema materijalne i političke naravi Dubrovčanima koje je konačno i uveo u oružani sukob. Uzimajući u obzir povijesne okolnosti, Dubrovčani ovdje nastoje ocrniti svoga političkog protivnika druge kršćanske vjere.²⁸ Jedino se vojvoda Ivaniš Pavlović, kratkotrajno, okrenuo katoličkoj vjeri od 1445. do 1446. godine.²⁹ Iz pisma pape Nikole V. od 1. veljače 1448. godine saznaje se kako se Ivaniš Pavlović, koji je prije tri godine priznao katoličku vjeru,

23 Usp. J. RADONIĆ, „O knezu Pavlu Radenoviću“, sv. 1., str. 39. – 62., sv. 2., str. 34. – 61.; A. IVIĆ, „Radosav Pavlović“, sv. 1., str. 1. – 33., sv. 2., str. 24. – 48.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 256.

24 Kao dobar poznavatelj dubrovačke izvorne građe Dinić je utvrdio da su Dubrovčani nazivom patareni nazivali isključivo pripadnike Crkve bosanske. M. DINIĆ, „Patarenstvo. Crkva bosanska“, u: *Historija naroda Jugoslavije*, sv. I, Školska knjiga, Zagreb, 1955., str. 567.; M. DINIĆ, „Jedan prilog za istoriju patarena u Bosni“, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, god. I. (1948.) str. 33. – 43.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 32., 64.

25 Usp. LETT. DI LEV., vol. X, fol. 117 – 117v, 30. IV. 1430.; A. IVIĆ, *n. dj.*, sv. 1, str. 2.

26 LETT. DI LEV., vol. X, fol. 130 – 130v, 11. V. 1430.; A. IVIĆ, *n. dj.*, sv. 1., str. 2.

27 O sukobu Dubrovčana s vojvodom Radoslavom Pavlovićem, poznatijim kao Konavoski rat, dosta je pisano: ĆIRO TRUHELKA, „Konavoski rat (1430.-1433.)“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, god. XXIII. (1918.) str. 146. – 211.; P. ŽIVKOVIĆ – IVANA JAKIĆ – MARIJA BRANDIĆ, „Uloga bosanskog kralja u Konavoskom ratu (1430.-1433.)“, *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, god. II. (2008.) br. 3., str. 7. – 45.; P. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II. Tvrtković*; ESAD KURTOVIĆ, *Veliki bosanski vojvoda Sandalj Hranić – Kosača*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.; S. ĆIRKOVIĆ, *Istorija Bosne*, te brojni drugi povjesničari u sintezama i priložima za izučavanja bosanske i dubrovačke srednjovjekovne povijesti.

28 Više o tome u DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, „Profani teror – sveta retorika (Kako je bosanski vojvoda Radoslav Pavlović postao opaki pataren, bič katoličke vjere)“, *Bosna franciscana*, god. XVII. (2009) br. 31., str. 131. – 135.

29 Usp. J. RADONIĆ, *n. dj.*, sv. 1., str. 39. – 62., sv. 2., str. 34. – 61.; A. IVIĆ, *n. dj.*, sv. 1., str. 1. – 33., sv. 2., str. 24. – 48.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 48., 84., 211.

po drugi put vratio heretičkoj zabludi.³⁰ Svi su članovi ove obitelji imali čvrste veze s pripadnicima Crkve bosanske, od onih najuglednijih do onih najnižih članova Crkve.³¹ Jedan broj dostojanstvenika Crkve bosanske djelovao je u raznim službama i misijama Pavlovića, od pisara do poslanika. To su krstjanin Vlatko Tumurlić, najvažniji, i gost Radin Butković o kojima će se u nastavku više govoriti. Povezanost Pavlovića s Crkvom bosanskom nije jedinstven primjer. Takvih oblasnih gospodara odanih Crkvi bosanskoj ima i među Kosačama, Hrvatinićima, a slučaj je to i s brojnim bosanskim vladarima.³²

Promatrajući cjelokupnu djelatnost Crkve bosanske, uočljivo je kako se može govoriti o dva razdoblja. Tijekom prvih dvadesetak godina 15. stoljeća pripadnici Crkve bosanske pojavljuju se u službi pojedinih oblasnih gospodara, pa tako obavljaju važne uloge u službi obitelji Pavlović, njihovim su se nastupima koristili povremeno i bosanski vladari, dok su njihovu prisutnost i obećanje koje bi davali pri sklapanju poslova i sredi vanju odnosa u Bosni cijenili i sami Dubrovčani. Tijekom toga razdoblja zabilježeno je nekoliko slučajeva koji neposredno govore o javnim nastupima članova Crkve bosanske u službi bosanskih kraljeva i pojedinih oblasnih gospodara.³³ Njezino je tadašnje djelovanje skromnije od onoga koje će uslijediti u razdoblju od dvadesetih godina 15. stoljeća.

Javno pojavljivanje predstavnika Crkve bosanske u političkome životu vezano je za promjene u političkim i društvenim odnosima u zemlji. Do kraja drugoga desetljeća 15. stoljeća predstavnici Crkve bosanske još nisu postali „kućani“ i „savjetnici“ svojih svjetovnih gospodara, što je jedan od razloga zbog kojega se tijekom prvih dvadeset godina 15. stoljeća nisu često pojavljivali pri obavljanju različitih poslova. To će se promijeniti završetkom procesa izdvajanja zemalja rusaške gospode koja je imala dvorove sa svim službama i koja je organizirala javni i politički život u svojim zemljama, po uzoru na vladara i velikaše u drugim sredinama, a članovi crkvene hijerarhije krstjana uključuju se u obavljanje

30 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 48., 84., 211., D. LOVRENOVIĆ, *n. dj.*, str. 143.

31 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, 318. – 320., 323. – 325., 567. – 569., 582. – 585., 617. – 631., 633., 641.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 112. – 114., 140. – 148., 158. – 162.

32 Vidjeti P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 121. – 214.

33 Usp. *isto*, str. 129. – 148.

posredničkih i diplomatskih poslova, posebice u mirenju sukobljenih strana.³⁴ Zbog čestih odnosa s bosanskom stranom Dubrovčani su od svojih ljudi izričito tražili da pri sklapanju poslova ili podnošenju žalbi osiguraju prisutnost krstjana. Isto je bilo i pri sklapanju mirovnih ugovora, upravo dodatan osjećaj sigurnosti i jamstva da će se druga strana pridržavati ugovorenih odredbi trebali su im pružiti prisutnost i obećanje predstavnika Crkve bosanske.³⁵

Nakon burnih godina u kojima je Dubrovnik vodio rat s bosanskim kraljem Stjepanom Ostojom i nakon snažnijega djelovanja uglednika Crkve bosanske u javnome i političkome životu srednjovjekovne bosanske države, uslijedilo je razdoblje njihove povučeniosti. To razdoblje, kako je već navedeno, traje i dolazi do izražaja tijekom procesa stvaranja zemalja oblasnih gospodara i prve faze sukoba obitelji Kosača i Pavlovića, vojvode Radoslava, nasljednika kneza Pavla Radinovića, i vojvode Sandalja Hranića oko nasljeđivanja zemalja kneza Pavla Radinovića, a zatim i vojvode Sandalja Hranića. Svojim djelovanjem predstavnici Crkve bosanske nisu mogli jače utjecati na previranja koja su se tada događala u Bosni. Stvaranje oblasti rusaške gospode u okviru granica vlastitoga rusaga omogućilo im je okretanje rješavanju vlastitih problema, a u takvim se okolnostima otvorila prilika krstjanima Crkve bosanske da se založe i posreduju u prevladavanju nesporazuma, razmirica i otvorenih neprijateljstava između kralja i oblasnih gospodara, između samih oblasnih gospodara te istih i Dubrovčana, tj. obavljanju različitih poslova svjetovnoga karaktera. Predstavnici Crkve bosanske ulaze u službe pojedinih velikaša, a djelotvorna uloga Crkve bosanske u tome se razdoblju očitovala u nastupima koji su imali diplomatska i posrednička obilježja.³⁶

Uloga i djelovanje krstjana Crkve bosanske osjetno se povećala dolaskom vojvode Radoslava na čelo obitelji Pavlović, od dvadesetih godina 15. stoljeća pa sve do njegove smrti 1441. godine. Predstavnici su Crkve bosanske u Radoslavovoj službi bili uglavnom uključeni u sređivanje

34 Usp. *isto*, str. 127. – 129., 140. – 143.

35 Usp. *isto*, str. 140. – 143.

36 Usp. *isto*, 134. – 135., 140., 147. – 148., 151.

njegovih odnosa s Dubrovčanima, kao i u druge diplomatske misije vojvode tijekom njegova sukoba s vojvodom Stjepanom Vukčićem.³⁷ Dubrovčani su i na Radoslavovim poveljama tražili prisutnost i obećanje predstavnika Crkve bosanske, što potvrđuje i činjenica iz 1439. godine kada šalju svoje poslanstvo vojvodi uvjeravajući ga da je nužno da im pošalje svoje najodličnije i najomiljenije krstjane.³⁸ Iz svojih iskustava s vojvodom Radoslavom Dubrovčani su znali kako on može biti nepouzdan i prevrtljiv.³⁹

Krstjanske hiže u Bosni bile su središta vjerskoga, crkvenoga i kulturnoga života, a privlačile su i laike, kao poslovne Dubrovčane i njihove trgovce koji su u njima odsjedali i čuvali svoju robu i ugovore. Za vrijeme nemirnih godina u Bosni dubrovačkim su trgovcima krstjanske hiže (kuće), koje su se nalazile uz važne trgovačke prometnice, koristile kao skloništa i utočišta, kao svratišta te skladišta za robu, dajući im prednost čak i pred kraljevskim kućama.⁴⁰ U blizini Pavlovićeva dvora, odnosno uz stolni grad Pavlovića Borač, tijekom 15. stoljeća bila je smještena hiža Crkve bosanske u kojoj su živjeli i djelovali krstjani.⁴¹ Početkom dvadesetih godina 15. stoljeća njoj su pripadali gost Miaš te krstjani Radin Butković i Vlatko Tumurlić,⁴² a tridesetak godina poslije tu je živio gost Radoslav Bradijević.⁴³ Na području Pavlovića bile su hiže u Ljupskovu koje su tijekom drugoga desetljeća 15. stoljeća bile u

37 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/I, str. 318. – 320., 323. – 325., 567. – 569., 582. – 585., 617. – 631., 633. – 641.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 112. – 114., 140. – 148., 158. – 162.

38 Usp. M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 193. – 194. „... che de qua debia mandare uno delli suoy patarini piu chari et dillecti...“

39 Vezano uz pregovore oko prodaje Radoslavova dijela Konavala Dubrovčanima i nepoštivanje istoga, više o tome u VLADIMIR ČOROVIĆ, „Kako je Radoslav Pavlović prodao Dubrovčanima Konavle (1423.-1427.)“, *Godišnjica Nikole Čupića*, god. XXXV. (1927.) str. 73. – 110.; P. ŽIVKOVIĆ – I. JAKIĆ – M. BRANDIĆ, „Uloga bosanskog kralja u Konavoskom ratu (1430.-1433.)“, str. 9. – 51.

40 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 249., 250.

41 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 255.; Isti, „Vlatko Tumurlić“, str. 12.; J. FINE, *n. dj.*, str. 239.

42 Usp. O njima govori Radoslav u ispravi od 7. travnja 1423. godine, M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 188. – 189.; N. JORGA, *n. dj.*, str. 211.; LJ. STOJANOVIĆ, *Povelje i pisma*, I/1, str. 582. – 591.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 256.

43 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/2, str. 149.; F. MIKLOSICH, *n. dj.*, str. 469. – 472.

središtu dubrovačke karavanske trgovine.⁴⁴ Kako su uglavnom krstjani bili pismeni, mogli su obavljati i neke uredske poslove za članove obitelji Pavlović kao i za brojne trgovce koji su poslovali s Dubrovčanima i koji su s Dubrovčanima sklapali ugovore iz područja kreditne trgovine i zaduživanja.⁴⁵

4. Uloga članova Crkve bosanske u pregovorima Pavlovića

Dopisivanje obitelji Pavlović sadrži vrijedne i važne podatke o krstjanima Crkve bosanske i njihovu djelovanju na dvoru Pavlovića. Svi članovi obitelji Pavlović, posebice vojvoda Radoslav, koristili su članove Crkve bosanske za obavljanje raznih poslova koje su oni izvršavali zajedno s ostalim svjetovnim dužnosnicima u kancelariji Pavlovića, te su često odlazili u Dubrovnik zbog obavljanja različitih posredničkih misija za obitelj Pavlović. Središnji problem u tadašnjim odnosima Radoslava i Dubrovčana, oko kojega se razvila živa diplomatska djelatnost, ticao se prodaje odnosno kupovine dijela Konavala vojvode Radoslava Pavlovića, u čiji su posjed nastojali doći Dubrovčani, a bio je vezan i za izbijanje Konavoskoga rata. Predstavnici Crkve bosanske bili su prisutni u službi Radoslava Pavlovića i za vrijeme njegova sukoba s vojvodom Stjepanom Vukčićem. Samo iz vremena Radoslava spominje se pet njegovih isprava u kojima se, povodom raznih misija, poimence spominju članovi Crkve bosanske, krstjani Vlatko Tumurlić, Radin Butković, Radašin Vukčić i Radovac.⁴⁶ I za Radoslavove sinove, vojvodu Petra i kneza Nikolu Pavlovića, članovi su Crkve bosanske obavljali različite usluge. Gost Radoslav Bradijević i istoimeni starac, Radoslav Bradijević, bili su na usluzi vojvodi Petru i knezu Nikoli 1454. godine. U povelji se ističe kako su im navedeni članovi Crkve bosanske bili savjetnici te su im dali obećanje da će biti „dobri stežnici“ između obitelji Pavlović i Dubrovčana.⁴⁷ Te 1454.

44 Usp. J. FINE, *n. dj.*, str. 256. – 257.; D. MANDIĆ, *n. dj.*, str. 312. – 313;

45 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 271.

46 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, str. 567. – 568., 585. – 591., 617. – 627., 635. – 641.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 112. – 114., 121. – 124., 140. – 146., 158. – 162.

47 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/2, str. 148. – 151.; F. MIKLOSICH, *n. dj.*, str. 469. – 472.

vojvoda Petar i knez Nikola šalju ih kao svoje poslanike na pregovore u Dubrovnik.⁴⁸

Vlatko Tumurlić, osoba od velikoga povjerenja na dvoru Pavlovića, svoju je službu započeo na dvoru kneza Pavla Radinovića, a svoje djelovanje uspješno nastavlja na dvoru njegovih sinova, vojvoda Petra i Radoslava. Pratimo ga kako već u rujnu 1403. godine, zajedno s još dvojicom poslanika kneza Pavla Radenovića i vojvode Sandalja Hranića, posreduje u mirovnoj misiji u Dubrovniku u korist svoga gospodara i vojvode Sandalja. Riječ je o mirenju s Dubrovčanima s kojima je kralj Stjepan Ostoja bio u ratu. Tako se njegovim uslugama koristio i sam kralj Stjepan Ostoja te 1403. godine. Dubrovčani spominju posredničku ulogu Vlatka Tumurlića u pregovorima s kraljem Ostojom 1404. godine.⁴⁹ Tumurlić je tada u Dubrovniku rješavao i neke stvari za svoga gospodara kneza Pavla. Nalazimo ga i u Pavlovoj pratnji na „stanku“ koji se održao na Parenoj poljani 1415. godine u Kraljevoj Sutjesci. Bio je tada svjedok ubojstva kneza Pavla čije je tijelo i prenio u Pavlovac, nedaleko od Vrhbosne. Još na dvoru kneza Pavla, a poslije i vojvode Radoslava Pavlovića, ovaj je uglednik Crkve bosanske zadobio i položaj „kućanina i savjetnika“.⁵⁰ I nakon smrti Pavla Radinovića zadržao je visoko mjesto u dvorskoj službi vojvode Radoslava Pavlovića. Tako ime Vlatka Tumurlića nalazimo i na prvoj Radoslavovoj povelji izdanoj 1420. godine u Dubrovniku, kojom Radoslav Dubrovčanima potvrđuje Sandaljev dio

48 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/2, str. 145. – 146.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 191.

49 Usp. M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 182.; P. ČOŠKOVIĆ, „Krstjanin Vlatko Tumurlić“, str. 13., 19., 26.

50 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, „Krstjanin Vlatko Tumurlić“, str. 19., 26., 28., 33.; J. RADONIĆ, *n. dj.*, str. 60., A. IVIĆ, *n. dj.*, sv. 1., str. 2. Nekropola stećaka na Pavlovcu poznat je lokalitet Pavlovića s bogatim nekropolama, u neposrednoj blizini Sarajeva, u Vrhbosni, gdje je Tumurlić prenio tijelo kneza Pavla Radenovića. O nekropoli stećaka više u LIDIJA FEKEŽA, „Jezgra nahije (župe) Tilave i nekropola dijela porodice Pavlovića na Pavlovcu u Kasindolu“, *Zemlja Pavlovića, srednji vijek i period turske vladavine, Zbornik radova sa naučnog skupa*, Rogatica, 27. – 29. juna 2002., Banja Luka – Srpsko Sarajevo, 2003., str. 495. – 499.; SNJEŽANA MUTAPČIĆ, „Pavlovac“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Nova Serija – Arheologija, god. XXXVII. (1982.) str. 167. – 200.; LIDIJA ŽERAVICA, „Grobovi ispod stećaka na Pavlovcu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Nova serija – Arheologija, god. XXXVII. (1982.) str. 179. – 205.

Konavala.⁵¹ Više od mjesec dana poslije Vijeće umoljenih raspravljalo je o potvrđivanju tih Radoslavovih isprava.⁵² Vlatko Tumurlić je i iduće 1421. godine, zajedno s Bogdanom Muržićem, bio u Dubrovniku u sličnoj misiji. Pritom su im Dubrovčani uručili kopije isprava koje su bile usvojene u Vijeću umoljenih, a iste su trebale biti odnesene vojvodi Radoslavu na potvrđivanje.⁵³ Vlatko Tumurlić istakao se i u pregovorima vođenim oko prodaje Radoslavova dijela Konavala Dubrovčanima, započetim 1420. godine, u kojima je zauzeo važno mjesto. Kako su zbivanja oko pregovora o prodaji Konavala bila dosta složena i dugotrajna, krstjanin Vlatko Tumurlić je i idućih godina sudjelovao u toj misiji, a tada i zajedno s komornikom i protovestijarom vojvode Radoslava, Brailom Tezalovićem.⁵⁴ I godine 1423. u veljači Vlatko Tumurlić, zajedno s još jednim predstavnikom Crkve bosanske Radinom Butkovićem, sudjeluje u poslanstvu Radoslava Pavlovića koje je u Dubrovniku za cilj imalo mirenje Dubrovčana i vojvode. Iz dubrovačke isprave od 15. veljače 1423. godine saznaje se kako su izaslanici uspješno obavili povjereni posao.⁵⁵ Samim izmirenjem misija poslanstva nije bila završena, nego se razgovaralo i o drugim, posebice financijskim pitanjima između dviju strana. Radoslavovi poslanici, među kojima i krstjani Vlatko Tumurlić i Radin Butković, uspjeli su u Dubrovniku ishoditi da njihov gospodar bude primljen za dubrovačkoga vlastelina i vijećnika.⁵⁶ Pri sređivanju tih

51 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma I/1*, str. 567. – 569.; F. MIKLOSICH, *n. dj.*, str. 306. – 309.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 112. – 114.

52 Cons. Rog., vol. III, fol. 11v, 9. XII. 1420. „Prima pars est de firmando litteras dirigendas vojvoda Radoslavo Paulovich et Vlatcho Tumurlich patarino.“; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 223.; P. ČOŠKOVIĆ, „Krstjanin Vlatko Tumurlić“, str. 42.

53 Usp. N. JORGA, *n. dj.*, str. 198., nap. 1. O toj misiji više kod P. ŽIVKOVIĆ, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva)*, Univerzal, Tuzla, 1986., str. 58. – 59.; P. ČOŠKOVIĆ, „Krstjanin Vlatko Tumurlić“, str. 42.

54 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma, I/1*, str. 318. – 320.; M. PUCIĆ, *n. dj.*, I, str. 156. – 158.; P. ŽIVKOVIĆ, „Diplomatska aktivnost Braila Tezalovića“, *Prilozi*, god. X. (1974.) br. 2., str. 37. – 38.; Isti, *Tvrtko II. Tvrtković*, str. 106.; P. ČOŠKOVIĆ, „Krstjanin Vlatko Tumurlić“, str. 43.

55 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma, I/1*, str. 582. – 583.; F. MIKLOSICH, *n. dj.*, str. 319. – 321.

56 Lett. di Lev., vol. VIII, fol. 147, 19. II. 1423. „auemo col nome di dio riceunto el dicto Radoslavo per nostro zentilomo et consigleri“; M. DINIĆ, *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 189.

poslova posebnu je ulogu imao Vlatko Tumurlić, te su Dubrovčani, uz isticanje Tumurlićeve uloge, predvidjeli za njega i ostale članove misije 20 perpera za troškove koje su imali.⁵⁷

Jedan od utjecajnijih ljudi iz redova Crkve bosanske, koji je na dvoru vojvode Radoslava također stekao veliko povjerenje, bio je već spomenuti Radin Butković. Ovaj uglednik Crkve bosanske zadobio je i određeno promaknuće kroz svoju vjersku službu. Kao diplomat vojvode Radoslava prvi se put spominje potkraj ožujka 1422. godine kad je naveden kao krstjanin. Otada se povremeno pojavljivao u njegovoj službi do kraja listopada 1432. godine, nakon čega je nastupilo višegodišnje razdoblje za koje nema nikakvih podataka o njegovoj djelatnosti.⁵⁸ Od 11. travnja 1437. do 8. ožujka 1447. godine u više navrata javlja se kao starac, a potom je do kraja života nosio naslov gosta.⁵⁹

Bilo je primjera kada misije nisu uspješno završile, pa je vojvoda Radoslav u tim slučajevima mijenjao poslanstva, ali i dalje računajući na članove Crkve bosanske. Tako je u jednoj misiji ulogu i posredovanje krstjanina Vlatka Tumurlića zamijenio dotad nepoznatim krstjaninom Radinom Butkovićem.⁶⁰

Na dvoru vojvode Radoslava česti poslanici u pregovaranjima s Dubrovčanima, osim Vlatka Tumurlića i Radina Butkovića, bili su još i krstjani Radašin Vukšić i Radovac.⁶¹ Kada vojvoda Radoslav u Dubrovnik šalje svoje poslanike da mu riješe i neke financijske poslove oko podizanja uloga, opet su među njima krstjani Crkve bosanske. Jedan od njih je i krstjanin Radašin čija je djelatnost, prisutna u misiji 1437. godine, upravo vezana za Radoslavova potraživanja financijske prirode.⁶² Ovaj

57 Lett. di Lev., vol. VIII, fol. 148v, 19. II. 1423. „Per Vlatcho Tumurlich cola sua compagnia vi mandemo per spese yperperi ducento in un sacheto...“; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, III, str. 190.; P. ČOŠKOVIĆ, „Krstjanin Vlatko Tumurlić“, str. 46.

58 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, str. 323. – 325., 582. – 591., 617. – 631.; F. MIKLOSICH, *n. dj.*, str. 319. – 325., 366. – 371.; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 224.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 121. – 124., 140. – 148.; Ć. TRUHELKA, „Testament gosta Radina“, str. 356. – 359.

59 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 278. – 279., nap. 10.

60 Usp. *isto*, str. 157. – 158.

61 Usp. *isto*, str. 26.

62 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, str. 633. – 634.; M. PUČIĆ, *n. dj.*, II, str. 93. – 95.

član Crkve bosanske boravio je dva puta u Dubrovniku tijekom 1438. godine kako bi popravio i učvrstio odnose vojvode Radoslava i Dubrovčana. U Dubrovniku početkom kolovoza 1438. godine knez i Malo vijeće Radašinu predaju odgovor na zahtjeve njegova gospodara vojvode Radoslava, a pri tome je Vijeće umoljenih odlučilo poslanika Radašina darovati tkaninama u vrijednosti od 50 perpera.⁶³ Sukobi između vojvode Radoslava Pavlovića i vojvode Stjepana Vukčića iscrpljivali su ekonomsku moć Radoslava Pavlovića pa je i tijekom 1439. godine dva puta slao svoje ljude u Dubrovnik po novac, koji je stizao na naplatu od njegova pologa na dobit.⁶⁴ Oba puta član njegova poslanstva bio je krstjanin Radašin.⁶⁵ Poslanstvo je obavilo povjereni posao pa je Radoslav Dubrovčanima izdao povelju u Borču 1439. godine, 19. kolovoza, u kojoj priznaje da je zajedno sa ženom Teodorom i najstarijim sinom Ivanišem primio novac koji je uložio u dubrovačku komunu na dobit. U svojstvu svjedoka naveden je krstjanin Radašin Vukšić, zajedno s knezom Budislavom Bogavčićem, Vučihnom Radosaljićem i Ivanišem Hrebeljanovićem. Svi su oni zajedno proveli likvidaciju poslovanja vojvode Radoslava koje je imao s Dubrovčanima.⁶⁶ Ovaj se redovnik Crkve bosanske više ne spominje u obavljanju sličnih poslova u službi Pavlovića niti se pojavljuje u poslanstvima nekoga drugog bosanskog velikaša.⁶⁷

63 Cons. Rog., vol. VI, fol. 218v, 4. VIII. 1438., „Prima pars est de donando dicto Radassino in panno yperperi quinquaginta.“; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 226.

64 Za svoj dio prodanih Konavala Radoslav je dobio 12000 dukata, od čega je prema ugovoru 6000 dukata stavio u komunu na čuvanje uz dobit od 5%. Prilikom ulaganja novca u komunu definirani su uvjeti na temelju kojih će se novac držati u komuni, a Dubrovčani su vojvodi omogućili da može izmijeniti uložena sredstva, npr. podizati, ulagati, prekinuti štednju. Za kupljeni dio Konavala Dubrovčani su se obvezali vojvodi plaćati i stalni godišnji tribut u iznosu od 6000 perpera, tzv. konavoski dohodak koji je Radoslav podizao preko svojih poslanika koje je slao u Dubrovnik. LJ. STOJANOVIĆ, *Povelje i pisma*, str. 596., 599., 607. – 616.; O ulaganju Pavlovića na dobit više u E. KURTOVIĆ, „Pavlovići u ulaganju novca na dobit u Dubrovniku“, *Zemlja Pavlovića, srednji vijek i period turske vladavine, Zbornik radova sa naučnog skupa*, Rogatica, 27. – 29. juna 2002., Banjaluka – Srpsko Sarajevo, 2003., str. 211. – 234.

65 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, str. 635. – 641.; F. MIKLOSICH, *n. dj.*, str. 397. – 402.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 158. – 162.

66 Usp. LJ. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma*, I/1, str. 637.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 160. – 162.

67 Usp. P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 171.

U kontaktima i pregovorima, bilo s Dubrovčanima ili s vojvodom Sandaljem, Radoslav Pavlović koristio je posredničke uloge i nekih viših crkvenih dostojanstvenika kakav je bio i gost Mijaš.⁶⁸

U svojim poslanstvima vojvoda Radoslav, kao i Dubrovčani u svojim posredovanjima s vojvodom, koristi i najistaknutiju osobu u Crkvi bosanskoj, djeda. Nakon što su kupili Radoslavov dio Konavala, Dubrovčani su imali velikih poteškoća u odnosima s vojvodom kada su im trgovci u Bosni doživjeli štetu. Zbog toga Dubrovčani 1428. godine odlučuju zaštititi svoje interese te traže pomoć i posredovanje djeda Crkve bosanske koji je morao intervenirati i kod samoga kralja Tvrtka II. Tvrtkovića.⁶⁹ Dvije godine poslije, početkom listopada 1430., Dubrovčani se ponovo obraćaju za pomoć djedu Crkve bosanske nakon što su se našli u neprijateljstvu s Radoslavom. Nisu uspjeli zadobiti naklonost djeda Crkve bosanske koji je onemogućio Radoslavove protivnike, spriječivši sklapanje saveza između vojvode Sandalja Hranića i Dubrovčana protiv vojvode Radoslava.⁷⁰ Zanimljiva je činjenica da su se članovi Crkve bosanske, nakon što se sukob nije mogao izbjeći, povukli iz svoga diplomatskog djelovanja tijekom trajanja Konavoskoga rata (1430. – 1433.), sve do pred kraj toga rata. Ponovo pojavljivanje članova Crkve bosanske na dvoru Radoslava Pavlovića uslijedilo je kada je u Bosni došlo do velikih promjena izazvanih neprijateljstvima između Pavlovića i vojvode Stjepana Vukčića. Podatci iz odluke Vijeća umoljenih, od 28. travnja 1438. godine, svjedoče kako su se za vojvodu Radoslava zauzeli djed i kralj Tvrtko II. zbog poteškoća oko podizanja položenoga novca u Dubrovnik. Tada se članovi Crkve bosanske javljaju te 1438. godine zbog spora s Dubrovčanima oko povelja o ulaganju vojvodina novca u dubrovačku komunu za koji Radoslav nije imao priznanice. Naime, te je godine u veljači vojvoda Stjepan Vukčić zauzeo Trebinje, dotad grad Pavlovića, u kojem su se

68 Lett. di Lev., vol. VIII, fol. 143, 27. I. 1423.; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 189.

69 Lett. di Lev., vol. X, fol. 89v, 1. VI. 1428., „Et per caso voi vi trouasse col died et lui con voi salutatelo per parte nostra et dandogli la letera de credenza ditegli quanto la tera a buona speranza in lui.“; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 190.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 161.

70 Lett. di Lev., vol. XI, fol. 7, 6. X. 1430.; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 191., 223.; N. JORGA, *n. dj.*, str. 280.; P. ČOŠKOVIĆ, *Crkva bosanska*, str. 441. – 442.

nalazile Radoslavove povelje koje su se odnosile na višekratno ulaganje dukata i srebra u Dubrovniku. Radoslavu je nestanak priznanica predstavljao poteškoće oko podizanja novca i srebra iz komune.⁷¹ O tome je slučaju raspravljalo Vijeće umoljenih 28. travnja 1438. koje je donijelo odluku o načinu Radoslavova podizanja spornoga novca i srebra. Odluka se temeljila na tome da vojvoda Radoslav u Dubrovnik pošalje povelje o pohranjenom novcu i srebru. Kako je Stjepan Vukčić zaplijenio potrebne povelje, Radoslav nije bio u mogućnosti ispuniti dubrovačka traženja. O tome su svjedočili te su se tom prilikom za vojvodu Radoslava zauzeli kralj Tvrtko II. i djed Crkve bosanske, kojemu se ime ne navodi. O dolasku toga poslanstva raspravljalo se u dubrovačkome Vijeću umoljenih 28. svibnja 1438. godine.⁷² Dubrovčani su tada zahtijevali da vojvoda Radoslav i kralj Tvrtko II. svojim pečatima jamče postojanje svih nestalih povelja u Trebinju. O čvrstoj povezanosti vojvode Radoslava s Crkvom bosanskom upravo govori i takav sastav njegova poslanstva koje je uputio u Dubrovnik, u kojem je, zajedno s kraljevim poslanstvom, bio i djed Crkve bosanske. Ovo uključivanje i djeda Crkve bosanske svjedoči kolika je bila Radoslavova pripadnost Crkvi bosanskoj. Dubrovčanima je djed bio veliki jamac, a njegov je ugled i utjecaj bio velik i na samoga vojvodu Radoslava.

Primjeri iz povelja vojvode Radoslava svjedoče o Radoslavovoj pripadnosti Crkvi bosanskoj i o važnosti prisutnosti krstjana Crkve bosanske na njegovu dvoru, kao i prije u vrijeme djelovanja njegova oca kneza Pavla Radinovića i brata vojvode Petra Pavlovića.⁷³

71 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma, I/1*, str. 637. – 641.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 160. – 162.

72 Cons. Rog., vol. VI, fol. 194v, 28. IV. 1438.; Cons. Rog., vol. VI, fol. 198, 28. V. 1438. „... de consentiendo domino regi Bosne quod pro denariis voyuode Radossai qui sunt in comuni nostro et petit eos extrah debere non reddendo nobis priulegia nostra sibi pro dictis denariis alias indulcta, quod sufficiant nois priuilegia prefati domini Regis et dicti voyuode Radossai absque priuilegio diedi supremi patarenorum, non obstante aliqua alia parte prius in contrarium.“; M. DINIĆ (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva*, str. 225.; Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma I/I*, str. 637. – 641.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 160. – 162.

73 Usp. Lj. STOJANOVIĆ (ur.), *Povelje i pisma, I/1*, str. 567. – 568., 585. – 591., 617. – 627., 635. – 641.; M. BRKOVIĆ, *n. dj.*, str. 112. – 114., 121. – 124., 140. – 146., 158. – 162.

Zaključak

Povezanost članova obitelji Pavlović s predstavnicima Crkve bosanske ostvaruje se preko njihova djelovanja u raznim misijama kneza Pavla Radinovića, kneza Petra Pavlovića i vojvode Radoslava Pavlovića, kao i Radoslavovih sinova, vojvode Ivaniša, knezova Nikole i Petra Pavlovića. Uloga i djelovanje članova Crkve bosanske intenzivira se dolaskom vojvode Radoslava Pavlovića na čelo obitelji što je posljedica tadašnjih prilika očitovanih kroz diplomatske odnose vojvode i Dubrovčana, a u koje su bili uključeni članovi Crkve bosanske. Proizlazi kako je učestalost djelovanja predstavnika Crkve bosanske u službi Radoslava uvjetovana i prilikama u njegovoj zemlji.

Pripadnici Crkve bosanske, u službi Pavlovića, kada često odlaze u Dubrovnik, javljaju se u ulozi poslanika, posrednika, pregovarača, jamaca, zagovornika, pisara. I za obavljanje poslova financijske prirode, u Radoslavovim se poslanstvima javljaju i krstjani Crkve bosanske. Tako se u najvažnijim službama Pavlovića nalaze brojni uglednici iz redova Crkve bosanske.

Važno je da u službi Pavlovića djeluju svi predstavnici crkvene hijerarhije Crkve bosanske, krstjani, gost, starac i djed. Upravo o čvrstoj povezanosti Radoslava Pavlovića s Crkvom bosanskom i njegovoj pripadnosti istoj svjedoči Radoslavovo poslanstvo u Dubrovnik 1438. godine u kojem je i djed Crkve bosanske. Kao utjecajni i važni članovi iz redova Crkve bosanske, koji se poimence spominju u misijama Pavlovića posebice Radoslava Pavlovića što je i vidljivo iz njegovih sačuvanih povelja, navode se krstjani Vlatko Tumurlić i Radin Butković, Radašin Vukšić i Radovac i gost Miaš.

Na povezanost Pavlovića s Crkvom bosanskom upućuje i događaj vezan uz prijenos tijela Pavla Radenovića nakon ubojstva na Parenoj poljani na „stanku“ bosanskih velikaša kada je mrtvo tijelo Pavla Radinovića u Pavlovac, gdje postoji nekropola stećaka, prenio krstjanin Vlatko Tumurlić.

Važna uloga dužnosnika krstjanske vjere na Radoslavovu dvoru ukazuje i na to da su Dubrovčani prilikom sklapanja ugovora s vojvodom

Radoslavom na njegovim poveljama tražili prisutnost i obećanje predstavnika Crkve bosanske, koji su im trebali dati jamstvo i dodatni osjećaj sigurnosti za izvršavanje sklopljenih odredbi ugovora i povelja.

Izvori

Neobjavljeni izvori

- Državni arhiv u Dubrovniku:
- Lettere e comisionesi di Levante, vol. VIII., IX., X., XI.
- Acta Consilii Rogatorum, vol. III., VI.

Objavljeni izvori

- BRKOVIĆ, MILKO (ur.), *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, Crkva na kamenu, Mostar, 2011.
- DINIĆ, MIHAILO (ur.), *Iz Dubrovačkog arhiva, knj. III*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Odeljenje III., knj. 22., Beograd, 1967.
- JORGA, NIKOLA (ur.), *Notes ex extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV siècle*, II., E. Leriux, Paris, 1899.
- MIKLOSICH, FRAN (ur.), *Monumenta Serbica spectantia historiam, Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Apud Gulielmum Braumuller, (Wien, 1858.), Graz, 1964.
- PUCIĆ, MEDO (ur.), *Spomenici srbski od 1395. do 1423. to est pisma pisana od Republike Dubrovačke Kraljevima, Despotima, Vojvodama i Knezovima Srbskiem, Bosanskiem, Primorskiem*, I., Knjigopečatnaja Knjažestva Srbskog, Beograd, 1858., II., Društvo srpske slovesnosti, Beograd, 1862.
- STOJANOVIĆ, LJUBOMIR (ur.), *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, Srpska kraljevska akademija, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje, Spomenici na srpskom jeziku,

knj. XIX, Beograd-Sremski Karlovci, 1929., I/2, knj. XXIV, Beograd-Sremski Karlovci, 1934.

Literatura

- ANĐELIĆ, PAVO, „Barones regni i državno vijeće srednjovjekovne Bosne“, *Prilozi*, god. XI. – XII. (1975. – 76.) str. 29. – 48.
- ĆIRKOVIĆ, SIMA, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964.
- ĆIRKOVIĆ, SIMA, „Rusaška gospoda“, *Istorijski časopis*, god. XXI. (1974.) str. 5. – 17.
- ĆIRKOVIĆ, SIMA, „Vjerna služba i vjera gospodska“, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, god. VI. (1962.) str. 101. – 111.
- ĆOROVIĆ, VLADIMIR, „Kako je Radoslav Pavlović prodao Dubrovčanima Konavle (1423. – 1427.)“, *Godišnjica Nikole Čupića*, god. XXXV. (1927.) str. 73. – 110.
- ĆOŠKOVIĆ, PEJO, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2005.
- ĆOŠKOVIĆ, PEJO, „Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403. – 1423.)“, *Croatia Christiana Periodica*, god. XIX. (1995.) br. 35., str. 1. – 54.
- ĆOŠKOVIĆ, PEJO, „O gostima Crkve bosanske“, *Istorijski zbornik*, god. IV. (1983.) str. 7. – 40.
- FINE, JOHN, *The Bosnian Church, A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, New York – London, 1975.
- DINIĆ, MIHAILO, „Patarenstvo. Crkva bosanska“, *Historija naroda Jugoslavije*, I, Školska knjiga, Zagreb, 1955., str. 563. – 569.
- DINIĆ, MIHAILO, „Jedan prilog za istoriju patarena u Bosni“, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, god. I. (1948.) str. 33. – 43.
- FEKEŽA, LIDIJA, „Jezgra nahije (župe) Tilave i nekropola dijela porodice Pavlovića na Pavlovcu u Kasindolu“, *Zemlja Pavlovića*,

- srednji vijek i period turske vladavine, Zbornik radova sa naučnog skupa*, Rogatica, 27. – 29. juna 2002., Banja Luka – Srpsko Sarajevo, 2003., str. 495. – 499.
- GLUŠAC, VASO, *Istina o bogumilima*, Istorijska rasprava, Beograd, 1992.
 - IVIĆ, ALEKSA, „Radosav Pavlović, veliki vojvoda bosanski“, *Letopis Matice srpske*, knj. CCXLV. (1907.) sv. 1., str. 1. – 32., knj. CCXLVI., (1907.) sv. 2., str. 24. – 48.
 - KURTOVIĆ, ESAD, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.
 - KURTOVIĆ, ESAD, „Pavlovići u ulaganju novca na dobit u Dubrovniku“, *Zemlja Pavlovića, srednji vijek i period turske vladavine, Zbornik radova sa naučnog skupa*, Rogatica, 27. – 29. juna 2002., Banja Luka – Srpsko Sarajevo, 2003., str. 211. – 234.
 - LOVRENOVIĆ, DUBRAVKO, „Profani teror – sveta retorika (Kako je bosanski vojvoda Radoslav Pavlović postao *opaki pataren, bič katoličke vjere*)“, *Bosna franciscana*, god. XVII. (2009.) br. 31., str. 129. – 187.
 - MANDIĆ, DOMINIK, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Croatian Historical Institute, Chicago, 1962.
 - MUTAPČIĆ, SNJEŽANA, „Pavlovac“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Nova Serija – Arheologija, god. XXXVII. (1982.) str. 167. – 200.
 - PETRANOVIĆ, BOŽIDAR, *Bogumili. Crkva bosanska i krstjani*, Pečatni Demarki – Ružier, Zadar, 1867.
 - RAČKI, FRANJO, *Bogumili i patareni*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
 - RADONIĆ, JOVAN, „O knezu Pavlu Radenoviću. Priložak Istoriji Bosne krajem XIV. i početkom XV. veka“, *Letopis Matice srpske*, knj. CCXI. (1902.) sv. 1., str. 39. – 62., CCXI. (1902.) sv. 2., str. 34. – 61.

- ŠANJEK, FRANJO, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
- ŠANJEK, FRANJO, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13. – 15. st.)*, Barbat, Zagreb, 2003.
- ŠANJEK, FRANJO, „Bosanski krstjani u drugoj polovici XV. stoljeća“, *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo 24. i 25. listopada 1978.*, Sarajevo, 1979., str. 30. – 38.
- ŠANJEK, FRANJO, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1988.
- ŠIDAK, JAROSLAV, *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvo*, Liber, Zagreb, 1975.
- TRUHELKA, ĆIRO, „Testament gosta Radina. Prinos patarenskom pitanju“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, god. XXIII. (1911.) str. 355. – 375.
- TRUHELKA, ĆIRO, „Konavoski rat (1430.-1433.)“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, god. XXIII. (1918.) str. 146. – 211.
- ŽERAVICA, LIDIJA, „Grobovi ispod stećaka na Pavlovcu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Nova serija – Arheologija, god. XXXVII. (1982.) str. 179. – 205.
- ŽIVKOVIĆ, PAVO, *Tvrtko II. Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1981.
- ŽIVKOVIĆ, PAVO, *Povijest BiH do konca XVIII. stoljeća i Povijest Hrvata Bosanske posavine do početka XX. stoljeća*, HKD Napredak, Mostar, 1994.
- ŽIVKOVIĆ, PAVO, „Feudalna hijerarhija i feudalna anarhija u Bosni i Humu u XV. stoljeću“, *Spomen-spis. Povodom 90-te obljetnice rođenja fra dr. Ignacija Gavrana*, Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije: Visoko, Zagreb, 2004.
- ŽIVKOVIĆ, PAVO, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva)*, Univerzal, Tuzla, 1968.

- ŽIVKOVIĆ, PAVO, „Diplomatska aktivnost Braila Tezalovića“, *Pri-
lozi*, god. X. (1974.) br. 2., str. 31. – 53.
- ŽIVKOVIĆ, PAVO – JAKIĆ, IVANA – BRANDIĆ, MARIJA, „Uloga bo-
sanskog kralja u Konavoskom ratu (1430.-1433.)“, *Povijesni zbornik
– godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, god. II. (2008.) br. 3.,
str. 7. – 45.